



## Book Review

---

Henrik Edgren

*En kungsådra för nationens samhörighet: Läsebok för folkskolan i det sena 1800- och tidiga 1900-talets skola och samhälle*

Lund: Nordic Academic Press  
2024, 398 s.

Alla som ägnat sig åt svensk utbildningshistoria är nog bekanta med *Läsebok för folkskolan*, landets mest inflytelserika läromedel genom tiderna näst katekesen. *Läseboken* har genererat en omfattande forskningslitteratur, till vilken Edgrens bok *En kungsådra för nationens samhörighet* sluter sig.

Edgrens arbete är klart och enkelt upplagt. Han börjar med en utbildningshistorisk kontext, baserad på tidigare forskning om det svenska skolväsendet. Därefter återberättar han innehållet i *Läsebokens* första upplaga från 1868, ger exempel på pressens omdömen om den, studerar folkskoleinspektörernas rapporter om hur den användes, diskuterar de remissvar som sändes in inför omarbetningen av *Läseboken*, jämför den resulterande revisionen från 1891/92 med originalet, samt granskar slutligen mottagandet av den uppdaterade läseboken i pressmaterial och folkskoleinspektörsrapporter.

Teoretiskt har Edgrens arbete många likheter med den forskning som bedrevs i Uppsala under 00-talet kring professor Torkel Jansson (1947–2018). Liksom hos Jansson är övergången mellan ett undersåttligt och ett medborgerligt Sverige central för Edgren. Också betoningen av den fortsatta kulturgemenskapen mellan Sverige och Finland efter ”riksspräng-

ningen” 1809 känns igen från nestorn. Edgren anknuter emellertid även till ett färskare historievetenskapligt fält genom att rama in sin studie som kunskaphistoria.

Här skulle Edgren kunna vara något nytt på spåren. En del av den hårda kritik Arne Jarrick nyligen riktade mot kunskaphistorien gick ut på att den stipulerar att kunskap cirkulerar, medan den empiri som presenterats tyder på att det oftast handlar om ganska enkelriktad spridning av tankegods (Jarrick, 2024). Edgrens undersökning av hur remissvar och annan kritik påverkade *Läsebokens* revidering verkar faktiskt vara ett exempel på just den kunskaps-cirkulation som Jarrick menar saknas. Exemplet hade dock fått större tyngd om Edgren redovisat sin metod. Som fallet är nu, vet inte läsaren om hans resultat vilar på en systematisk genomgång av källorna, eller om de återopade citaten i boken valts för att passa argumentationen. Den teoretiska förankringen i det kunskaphistoriska fältet är också ganska grund; den består mest av ett kort kapitel i bokens inledning och några meningar i slutet. Huruvida arbetet hade vunnit på en tydligare kunskaphistorisk anknytning vill jag dock lämna osagt. Som Jarrick och även Karin Sennefelt (2021) påpekat är det kunskaphistoriska angreppssättet inte nödvändigtvis det mest givande i alla lägen.

I och med att *Läseboken* är så flitigt beforskad är uppgiften att mjölka ut ytterligare kunskap ur den ganska svår. Dess lutherska och explicit nationalistiska agenda är väl kartlagd, vilket bland annat påpekats av Anne Berg och Esbjörn Larsson i en artikel som publicerades året

före Edgrens bok. Berg och Larsson siktar in sig på *Läsebokens* framställning av klass och klassidentiteter, som med deras ord ”have remained relatively unmap-ped” (Berg och Larsson, 2023, s. 25). Ändå är även deras slutsats – att avsikten med *Läseboken* var att fostra en medgörlig arbetarklass – närmast en bekräftelse av Herbert Tingstens läromedelskritik från 1960-talet.

Även Edgren kommer fram till att *Läsebokens* politiska agenda var konservativ. Men hans empiri visar att den reviderade utgåvan från 1890-talet också tog intryck av modernare pedagogiska idéer. Hans resultat stämmer således överens med Lars Furulands uppfattning från 1988:

Ingenting är lättare än att [beskriva *Läse-boken*] som ett väl planerat försök att hålla de fattiga nere som lydiga tjänare. Går vi in i det historiska skeendet visar sig emellertid situationen vara mer komplicerad och samtidigt mer spännande än så. Starka motståndare till folkupplysningstanken ville hejda utvecklingen vid katekesläsning och konfirmerationsförberedelse. [...] *Läseboken* innebar trots allt det viktigaste brottet dittills med katekes-traditionen. (Furuland, 1988, s. 276, 279.)

När det gäller formalia och riktighet i sak finns en del avvikelser i Edgrens arbete. Bland annat ligger referaten ur källor och tidigare forskning väl nära originalens ordalydelse; denna tendens att ”smygcitera” är utbredd även bland våra studenter och det hade varit fint om Edgrens bok varit ett bättre föredöme härvidlag. Några faktafel har också smugit sig in. Även om det kan verka futtigt att anmärka på enskildheter vill jag påpeka att Wilhelm Peterson-Berger inte bodde i Värmland utan i Jämtland, och att reumatism inte beror på brister i den personliga hygien. Jag kan heller

inte hålla med om att Sverige vid industrialiseringens intåg var ”ett religiöst och patriarkalt enhetssamhälle som föga hade förändrats sedan 1600-talet” (s. 38) – ett antagande som speglar en äldre historisk uppfattning om bondesamhället som mer eller mindre statiskt. Den agrara revolutionen och skiftena hade ju omdanat landsbygden i grunden och man brände inga häxor på bål under 1800-talet, för att nämna ett par skillnader.

Också ämnets litteraturhistoriska aspekter hade kunnat behandlas med större omsorg. Carl Michael Bellman, till exempel, var verksam under den epok vi kan kalla Upplysningen, men var han en ”upplysningsdiktare” (s. 131)? Och C.J.L. Almqvists och Viktor Rydbergs författarskap – mångfacetterade, omfattande, motsägelsefulla, och centrala för det svenska 1800-talets idéhistoria – kan de verkligen beskrivas som ”socialrealistiska”, ett ord som Edgren använder om både Almqvists senare produktion och om Rydberg och Carl Snoilsky? Påståendet att 1800-talsförfattaren Pehr Thomasson ansågs skriva dålig litteratur är definitivt missvisande: hans arbeten fick ofta ett välvilligt mottagande och han beviljades till och med en årlig pension av riksdagen.

Vidare hade jag gärna sett en noggrannare redovisning av begreppet ”socialdarwinism.” Edgren beskriver *Läsebokens* bild av samer som just socialdarwinistisk. Det vore i så fall exempel på en mycket snabb spridning av – låt oss inte kalla det kunskap, utan kunskapsförvanskning. Herbert Spencers teorier om ”the survival of the fittest” bland människor formulerades för första gången i skrift under 1850-talet, och Darwins *On the Origin of Species* kom ut 1859. Båda teorierna var radikala och omtvistade, och skulle någon av dem återfinnas i en bok för

barn, i den nordeuropeiska periferi som var Sverige, redan 1868, vore det ett fynd värt en grundligare genomlysning.

Flera av de ovan nämnda tveksamheterna kan bero på att Edgren inte är så noggrann med varifrån han hämtar sin information. I vissa fall är referenserna föråldrade. Framställningen av emigrationen färgas således av litteratur som skrevs före det stora emigrationsprojektet under 1960- och 70-talet. En märklig utsaga om spetälskeutbrott i Älvdalen är hämtad från en artikel i *Populär historia*: ”När djurens utdunstningar blandades med ångan från sörpa (ett slags djurfoder) skapades en osund miljö, vilket kan ha förenklat smittspridningen bland människor”, skriver Edgren (s. 224). Här har det dessutom uppstått ett missförstånd: det aktuella stycket i *Populär historia* beskriver inte hur smittan faktiskt spreds, utan hur 1800-talets människor resonerade om smittspridningen.

Översiktsverk som till exempel *Litteraturens historia i Sverige* av Olsson och Algulin (upplagan från 1995) används i flera fall som enda stöd för centrala resonemang. Det är förstås inte fel i princip att hänvisa till synteser – vissa är mycket bra, och är det bara någon allmänt känd sak man behöver en not till kan även läromedel duga. Men för en kvalificerad analys av 1800-talets skönlitteratur räcker det inte till att referera till en sammanfattning som spänner från järnålder till postmodernism i ett enda band.

Min avslutande synpunkt på *En kungsådra för nationens samhörighet* rör Edgrens slutsats att *Läseboken* var ”pietistisk.” Här är frågan till att börja med vad som egentligen avses med begreppet. I en redogörelse på sida 86 skriver Edgren att pietismen krävde att kristna måste ”utföra goda gärningar”, och att *Läseboken* i denna pietistiska (?) anda uppmanade

sina läsare att vara flitiga, ordningsamma och fromma: ”Om detta infriades vanns Guds kärlek” (s. 86).

Med detta resonemang är Edgren inne på riktigt trixiga teologiska frågor som undertecknad inte kan påstå sig behärska fullt ut. I den litteratur Edgren hänvisar till – Christer Hedins lärobok *Kristendom: Lära, fromhetsliv och historia* – finns emellertid inte något stöd för att pietismen skulle kräva goda gärningar eller stödja uppfattningen att Guds kärlek kan erövrats genom mänsklig ansträngning. Om jag uppfattat mer utförlig litteratur rätt är pietismens främsta kännetecken det innerliga förhållandet mellan Kristus och den troende: ett förhållande där Kristus vunnit den troende (genom sin offerdöd på korset), och den troende aldrig av egen kraft kan göra sig förtjänt av en så stor nåd.

Tolkningen att *Läsebok för folkskolan* är pietistisk är alltså inte övertygande belagd av Edgren. För att bedöma riktigheten måste läsaren gå till källan, vilket jag gjort. Jag hade givetvis inte möjlighet att göra om hela Edgrens studie, men *Läsebokens* första upplaga är digitaliserad och jag använde mig av en sökning på Krist\*, Jesu\* och Frälsa\* som proxy för pietism. Det visade sig att Jesus var förbluffande frånvarande – i *Läsebokens* första upplaga är Gud en Fader och inget annat. Resultatet var så tydligt att man nästan kan fråga sig om *Läseboken* medvetet markerade mot den frikyrkliga fromheten, där kristusgestalten ju var central.

Därnäst tog jag fram *Läsebokens* reviderade upplaga – och upptäckte till min förvåning att en total vindkantring skett. I 1890-talets nya läsebok är den svärsmiska tron på Jesus högst närvarande! Hur detta gick till hade varit intressant att få veta mer om. Kanske har det att göra

med att Gunnar Wennerberg – ecklesiastikminister och representerad som författare i *Läseboken* – försvarade den nyevangeliska fromheten? Även akademisekreteraren Carl David af Wirsén, politiskt stockkonservativ och beskriven som renlärig lutheran i äldre forskning, var uppenbarligen öppen för en mer innerlig tro när han förde pennan i egenskap av poet. Ett par av de dikter i *Läseboken* från 1890-talet som verkligen erinrar om pietismen, med uttryck som ”Lammets bröllop” och liknande, är skrivna av honom.

Med förbehållet att jag kan ha missat någon kyrkohistoriskt inriktad läromedelsanalys som redan uppmärksammat saken verkar Edgren alltså ha snubblat över något nytt: Första upplagan av *Läsebok för folkskolan* var allt utom pietistisk – men i den reviderade versionen tycks i all tysthet en dörr ha öppnats mot väckelserörelsen.

Även om Edgrens bok har sina brister och huvudsakligen bekräftar de slutsatser som dragits i tidigare forskning, kommer den säkert att finna läsare. Våra lärarstudenter gör ju ofta läromedelsanalyser i sina examensarbeten, och här finns en stor efterfrågan på lättillgängliga, svenskspråkiga översiktsverk. *En kungsådra för nationens samhörighet* kommer troligtvis att hamna i litteraturförteckningen i många framtida studentuppsatser.

## Referenser

- Berg, Anne, och Esbjörn Larsson. ”Diligent and Docile Workers: Descriptions of the Working Poor and the Social Order in the *Läsebok För Folkskolan*, 1868–1920s.” *Paedagogica Historica* 59, no. 1 (2023).
- Furuland, Lars. ”Folkskolans läsebok.” I *Den Svenska Litteraturen 3: De liberala genombrotten 1830–1890*, red. Lars Lönnroth och Sven Delblanc. Stockholm: Bonnier, 1988.
- Jarrick, Arne. ”Att kasta ut barnet med badvattnet: En kritisk granskning av svensk kunskapshistoria.” *Historisk tidskrift* 144, no. 4 (2024).
- Sennefelt, Karin. ”Bortom kunskapens gräns: Ett svar till Anna Nilsson Hammar och Kajsa Weber.” *Historisk tidskrift* 141, no. 4 (2021).

Hanna Enefalk  
Karlstads universitet  
hanna.enefalk@kau.se